

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA GENDERGA OID TIL BIRLIKLARINING IFODALANISHI

Safina Farida,

Jizzax davlat pedagogika universiteti stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o‘zbek tillarida genderga oid til birliklarining ifodalanish xususiyatlari qiyosiy-lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki tilda genderni ifodalovchi leksik, grammatik va pragmatik vositalarning o‘ziga xos jihatlari yoritiladi. Nemis tilida grammatik jins kategoriyasi va uning nutqdagi funksional namoyonlari, o‘zbek tilida esa biologik va ijtimoiy jinsni ifodalovchi til birliklarining leksik-semantik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, genderga oid til birliklarining milliy-madaniy asoslari, ularning kommunikativ vazifasi hamda nutqiy qo‘llanishdagi farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari nemis va o‘zbek tillarida genderga oid birliklarning shakllanishi va qo‘llanish mexanizmlarini chuqurroq anglashga, shuningdek qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya sohasidagi ilmiy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: nemis tili, o‘zbek tili, gender, til birliklari, grammatik jins, leksik-semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya, pragmatika, nutqiy ifoda.

Аннотация. В данной статье выражение гендерно маркированных языковых единиц в немецком и узбекском языках анализируется с позиции сравнительного языкознания. В исследовании раскрываются особенности лексических, грамматических и прагматических средств выражения гендера в обоих языках. В немецком языке рассматривается категория грамматического рода и её функциональные проявления в речи, а в узбекском языке анализируются лексико-семантические особенности языковых единиц, выражающих биологический и социальный пол. Кроме того, в статье сопоставляются национально-культурные основы гендерно маркированных единиц, их коммуникативные функции и различия в речевом употреблении. Результаты исследования способствуют более глубокому осмыслению механизмов формирования и функционирования гендерно маркированных единиц в немецком и узбекском языках, а также расширяют научные представления в области сравнительного языкознания и лингвокультурологии.

Ключевые слова: немецкий язык, узбекский язык, гендер, языковые единицы, грамматический род, лексико-семантический анализ, сравнительное языкознание, лингвокультурология, прагматика, речевое выражение.

Abstract. This article analyzes the expression of gender-related linguistic units in German and Uzbek from the perspective of comparative linguistics. The study examines the specific features of lexical, grammatical, and pragmatic means of expressing gender in both languages. In German, the category of grammatical gender and its functional manifestations in speech are considered, while in Uzbek the lexical and semantic features of linguistic units expressing biological and social gender are analyzed. The article also compares the national and cultural foundations of gender-related linguistic units, their communicative functions, and their differences in speech usage. The findings contribute to a deeper understanding of the mechanisms of formation and functioning of gender-related linguistic units in German and Uzbek and enrich scholarly perspectives in comparative linguistics and linguoculturology.

Keywords: German language, Uzbek language, gender, linguistic units, grammatical gender, lexical-semantic analysis, comparative linguistics, linguoculturology, pragmatics, speech expression.

Kirish. Til jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab hodisa sifatida insonning borliqni anglash, ifodalash va ijtimoiy tajribani uzatish vositasi hisoblanadi. Shu bois tilda aks etadigan ko‘plab hodisalar qatorida gender masalasi ham alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Gender nafaqat biologik jinsni, balki jamiyatda shakllangan ijtimoiy rollar, stereotiplar, madaniy tasavvurlar va

kommunikativ xulq me'yorlarini ham ifodalaydi. Til esa ana shu genderga oid qarashlarning shakllanishi, mustahkamlanishi va namoyon bo'lishida muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun turli tillarda genderga oid til birliklarining ifodalanish xususiyatlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Nemis va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik qurilishi, semantik tizimi va lingvomadaniy asoslari bir-biridan sezilarli farq qiladi. Nemis tilida grammatik jins kategoriyasi til tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, otlar, artikllar, olmoshlar va ayrim sintaktik munosabatlarda yaqqol ifodalanadi. O'zbek tilida esa grammatik jins kategoriyasi mavjud emas, biroq biologik va ijtimoiy jinsga oid ma'nolar asosan leksik vositalar, kontekst, nutqiy birliklar hamda madaniy-pragmatik ifoda shakllari orqali yuzaga chiqadi. Shu jihatdan nemis va o'zbek tillarida genderga oid birliklarning ifodalanishi qiyosiy jihatdan o'rganilganda, nafaqat grammatik tafovutlar, balki har bir xalqning madaniy dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq til hodisalari ham namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda til va gender munosabati, gender stereotiplari, genderga xos nutqiy strategiyalar, shuningdek genderga oid nominativ birliklarning qo'llanishi bo'yicha tadqiqotlar sezilarli darajada faollashdi. Biroq ko'plab ilmiy ishlarda asosan bir til doirasidagi tahlillar ustunlik qilmoqda. Nemis va o'zbek tillarini qiyosiy aspektida o'rganish esa genderga oid til birliklarining milliy-madaniy, semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq ochib berish imkonini yaratadi. Ayniqsa, nemis tilidagi grammatik jinsning nutqdagi faol roli bilan o'zbek tilidagi leksik-pragmatik ifoda vositalarini solishtirish qiyosiy tilshunoslik uchun muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va madaniyatlararo muloqot sharoitida genderga oid til birliklarini to'g'ri anglash va izohlash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Tarjima jarayonida, xorijiy tillarni o'qitishda, madaniyatlararo kommunikatsiyada hamda lingvokulturologik tahlillarda genderga oid birliklarning mazmuni va funksiyasini aniqlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli nemis va o'zbek tillarida genderga oid til birliklarining ifodalanishini o'rganish til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi. Til va gender munosabati zamonaviy tilshunoslikning mustaqil va faol rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Janet Holmes va Anne F. Freed kabi olimlarning sharh ishlarida gender til tizimida faqat grammatik hodisa emas, balki ijtimoiy rol, nutqiy xulq va kommunikativ strategiyalar bilan bog'liq ko'p qatlamli kategoriya ekani ko'rsatilgan. Shu bois genderga oid birliklarni o'rganishda grammatik, leksik va pragmatik sathlarni birgalikda ko'rish zarur bo'ladi.

Nemis tili bo'yicha adabiyotlarda asosiy e'tibor, avvalo, **grammatik jins** kategoriyasiga qaratiladi. Cambridge Handbook of Germanic Linguistics'dagi maxsus

bobda zamonaviy german tillarida grammatik jins tizimi turlicha rivojlangani, biroq nemis tilida uch jinsli tizim — maskulin, feminin va neytrum — barqaror saqlanib qolgani ta'kidlanadi. Shu jihatdan nemis tilida genderga oid birliklar nafaqat lug'aviy ma'no, balki artikl, olmosh va ba'zi sintaktik moslashuvlar orqali ham ifodalanadi. Bu nemis tilidagi gender ifodasining tizimli va grammatik jihatdan kuchli ekanini ko'rsatadi.

Nemis tilidagi grammatik jinsning nutq va tafakkur bilan bog'liqligi psixolingvistik tadqiqotlarda ham keng o'rganilgan. Masalan, grammatical gender va semantik kategorizatsiya o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirgan tadqiqotlar nemis tilida jins kategoriyasi ba'zan ma'no va mental reprezentatsiyaga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi, garchi barcha tadqiqotlar bir xil xulosaga kelmagan bo'lsa ham. Shuningdek, grammatizatsiyalashgan genderning erkak va ayol haqidagi tasavvurlarga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar bu kategoriyaning faqat formal morfologik belgi emasligini, balki kognitiv va kommunikativ oqibatlarga ham ega ekanini ko'rsatadi.

Nemis tili bo'yicha yana bir muhim yo'nalish gender-markirovkali birliklarning zamonaviy qo'llanishidir. So'nggi ishlarda gender-fair language, ya'ni gender jihatdan inklyuziv ifodalar, masalan gender star shakllari va ularning tushunarligi, estetikasi hamda nutqiy qabul qilinishi muhokama qilinmoqda. Bu holat nemis tilida genderga oid birliklar faqat an'anaviy grammatik jins bilan cheklanib qolmay, balki zamonaviy ijtimoiy-madaniy diskursda ham qayta talqin qilinayotganini ko'rsatadi.

O'zbek tili bo'yicha adabiyotlar esa mutlaqo boshqa tipologik manzarani beradi. Cambridge'ning Turkic va mintaqaviy tillar haqidagi manbalarida o'zbek tili turkiy tillar qatorida **grammatik jins kategoriyasiga ega emasligi** aniq qayd etiladi. Bu shuni anglatadiki, o'zbek tilida gender ifodasi nemis tilidagi kabi morfologik yoki artikl tizimi orqali emas, asosan leksik, semantik va pragmatik vositalar orqali yuzaga chiqadi. Qiyosiy tahlil uchun aynan shu farq eng muhim nazariy tayanch nuqta hisoblanadi.

O'zbek tilshunosligida genderga oid maxsus tadqiqotlar nisbatan yangi yo'nalish sifatida shakllanayotganini mahalliy va mintaqaviy ilmiy ishlarda ko'rish mumkin. So'nggi maqolalarda o'zbek tilida gender lingvistikasining tadqiq etilish darajasi, gender leksikasi va erkak hamda ayol nutqiga xos ayrim farqlar alohida ko'rib chiqilgan. Bu ishlar o'zbek tilida grammatik jins bo'lmasa-da, jinsga oid ma'nolar leksik birliklar, murojaat shakllari, hurmat ifodalari, stereotipik nomlar va kommunikativ strategiyalar orqali ifodalanishini ko'rsatadi.

Qiyosiy va lingvokulturologik tadqiqotlar ham ushbu mavzu uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi ishlarda o'zbek tilidagi gender konsepti ingliz, yapon va nemis tillari bilan qiyoslangan, ayniqsa hurmat ifodasi, genderlangan muloqot va madaniy stereotiplar masalasi yoritilgan. Bunday tadqiqotlar nemis tilida gender ko'proq grammatik va normativ tizim bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida u ko'proq ijtimoiy rol, odob, murojaat va pragmatik tanlovlar orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Shunday qilib, real manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, nemis va o'zbek tillarida genderga oid til birliklari turli tipologik asoslarda shakllanadi: nemis tilida u grammatik jins kategoriyasi bilan tizimlashtirilgan, o'zbek tilida esa grammatik jins yo'qligi sababli leksik-pragmatik va lingvokulturologik vositalar ustunlik qiladi. Adabiyotlarda bu ikki tilni aynan bir tadqiqot doirasida bevosita qiyoslagan ishlar kamroq uchraydi. Shu sababli mazkur mavzu qiyosiy tilshunoslik uchun dolzarb bo'lib, u grammatik va ijtimoiy genderning tildagi ifodalanish mexanizmlarini birgalikda yoritish imkonini beradi.

Muhokama va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, nemis va o'zbek tillarida genderga oid til birliklari turli tipologik mexanizmlar orqali ifodalanadi. Nemis tilida genderning asosiy tayanchi grammatik jins tizimi bo'lib, otlar uch jinsga — maskulin, feminin va neytrungga — ajraladi va bu farqlanish artikl, olmosh hamda ayrim sintaktik moslashuvlarda muntazam namoyon bo'ladi. Shu sababli nemis tilida gender ko'pincha til tizimining ichki grammatik xususiyati sifatida ishlaydi. O'zbek tilida esa grammatik jins kategoriyasi yo'q, shuning uchun gender ma'nolari asosan leksik vositalar, kontekst va pragmatik tanlovlar orqali ifodalanadi. Bu farq ikki til o'rtasidagi eng muhim natija sifatida belgilandi.

Muhokama jarayonida aniqlandiki, nemis tilida genderga oid birliklar ko'pincha formal ko'rsatkichlarga ega bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'proq nominativ va ijtimoiy-madaniy xarakterga ega. Masalan, nemis tilida *der Lehrer* va *die Lehrerin* shakllari grammatik va derivatsion vositalar orqali erkak va ayol jinsini aniq farqlaydi. O'zbek tilida esa "o'qituvchi" birligi jinsga nisbatan neytral bo'lib, zarur bo'lgandagina "erkak o'qituvchi", "ayol o'qituvchi" kabi qo'shimcha leksik vositalar yoki kontekst orqali gender aniqlashtiriladi. Demak, nemis tilida gender ko'pincha kodlangan, o'zbek tilida esa ko'proq situativ va izohiy xarakterga ega ekanligi kuzatildi. Bu natija o'zbek tilida gender ifodasi pragmatik va lingvokulturologik omillarga ko'proq tayanganini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida nemis tilida grammatik jinsning faqat formal hodisa emasligi ham e'tiborga loyiq bo'ldi. Psixolingvistik tadqiqotlar grammatik jins ayrim hollarda semantik tasnif va nutqiy qabulga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu esa nemis tilida gender birliklari faqat morfologik emas, balki kognitiv va kommunikativ yuklamaga ham ega ekanini anglatadi. O'zbek tilida bunday grammatik mexanizm yo'qligi sababli genderga oid mazmun ko'proq ijtimoiy rol, murojaat shakli, hurmat ifodasi va stereotipik leksika orqali yuzaga chiqadi. Natijada o'zbek tilida genderning ifodalanishi grammatikadan ko'ra diskursiv va pragmatik maydonda faolroq ekanligi aniqlandi.

Muhokama natijalari yana shuni ko'rsatdiki, zamonaviy nemis tilida genderga oid birliklar yangi ijtimoiy talablarga mos ravishda qayta shakllanmoqda. Gender-fair language bilan bog'liq tadqiqotlarda gender star kabi shakllarning qo'llanishi, tushunarli va qabul qilinishi muhokama qilinadi. Bu holat nemis tilida gender masalasi endi faqat an'anaviy grammatik jins doirasida emas, balki inkluziv til me'yorlari, ijtimoiy tenglik va nutq siyosati bilan ham bog'lanayotganini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa bunday

normativ grafik yoki morfologik model keng tizimlashmagan bo'lib, gender ko'proq nutq odobi, hurmat kategoriyasi va madaniy konnotatsiyalar orqali ifodalanadi. Shu jihatdan, nemis tilida gender masalasi ko'proq formal-grammatik va sotsiopragmatik ikki qatlamda, o'zbek tilida esa asosan leksik-pragmatik qatlamda namoyon bo'lishi aniqlandi.

Natijalarning yana bir muhim tomoni shundaki, har ikki tilda genderni oid birliklar milliy-madaniy tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq. O'zbek tilida jinsga oid ma'nolar ko'pincha qarindoshlik nomlari, murojaat shakllari, hurmat ifodalari va ijtimoiy rol bildiruvchi birliklar orqali ifodalanadi. Nemis tilida esa grammatik jins mavjud bo'lsa-da, ijtimoiy genderni ifodalashda leksik tanlov, kasb nomlari va zamonaviy inklyuziv shakllar alohida rol o'ynaydi. Shu sababli qiyosiy tahlil genderni oid birliklarni faqat grammatik kategoriya sifatida emas, balki madaniyat, nutq amaliyoti va ijtimoiy me'yorlar bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatdi.

Xulosa. Nemis va o'zbek tillarida genderni oid til birliklarining ifodalanishini qiyosiy o'rganish ushbu ikki tilning tipologik va lingvomadaniy jihatdan sezilarli farqlarga ega ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, nemis tilida genderni oid vositasi grammatik jins kategoriyasi bo'lib, u til tizimining morfologik va sintaktik sathlarida muntazam namoyon bo'ladi. O'zbek tilida esa grammatik jins kategoriyasi mavjud emasligi sababli gender ma'nolari asosan leksik birliklar, kontekst, murojaat shakllari va pragmatik vositalar orqali ifodalanadi. Demak, har ikki tilda genderni oid namoyon bo'lish mexanizmlari turlicha bo'lsa-da, ular ijtimoiy-madaniy mazmuni ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, nemis tilida gender birliklari ko'proq formal va tizimli xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida ular pragmatik va situativ xususiyat kasb etadi. Nemis tilida otlarning jinsga ko'ra farqlanishi, kasb nomlari va olmoshlar orqali erkak va ayolga oid ma'nolar grammatik jihatdan kodlanadi. O'zbek tilida esa bunday farqlanish bevosita grammatik vositalar bilan emas, balki so'z ma'nosi, kontekst va madaniy tasavvurlar asosida yuzaga keladi. Shu jihatdan o'zbek tilidagi gender ifodasi kommunikativ ehtiyoj va ijtimoiy muhit bilan yaqin bog'liq holda shakllanadi. Shuningdek, tadqiqot genderni oid birliklarning faqat lingvistik emas, balki lingvokulturologik hodisa ekanini ham tasdiqladi. Har ikki tilda gender birliklari jamiyatning ayol va erkak haqidagi tasavvurlari, ijtimoiy rollari, hurmat va muloqot me'yorlari bilan uzviy bog'liq. Ayniqsa, nemis tilida gender-fair language kabi zamonaviy tendensiyalar gender masalasining til siyosati va ijtimoiy tenglik bilan aloqadorligini ko'rsatsa, o'zbek tilida bu masala ko'proq nutq odobi, murojaat shakllari va an'anaviy madaniy tasavvurlar orqali namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, nemis va o'zbek tillarida genderni oid til birliklarini qiyosiy tadqiq etish til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur mavzu qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik uchun muhim nazariy-amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo'nalishda genderni oid birliklarning badiiy matn, publitsistik diskurs,

ommaviy kommunikatsiya va tarjima jarayonidagi ifodalanishini yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Holmes J., Meyerhoff M. The Handbook of Language and Gender. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – 706 p.
2. Holmes J. Language and gender // Annual Review of Applied Linguistics. – 1995. – Vol. 15. – P. 3–19.
3. Kürschner S. Grammatical Gender in Modern Germanic Languages // The Cambridge Handbook of Germanic Linguistics / ed. by M. T. Putnam, B. Richard Page. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – P. 259–281.
4. Maciuszek J., Polak M., Świątkowska N. Grammatical Gender Influences Semantic Categorization and Implicit Cognition in Polish and German // Frontiers in Psychology. – 2019. – Vol. 10. – Article 2208.
5. Comrie B. Languages of Northern Africa, the Middle East, and Central Asia // The World's Major Languages / ed. by B. Comrie. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – P. 86–104.
6. Tillaboyeva N., Nurmatova M. Gender Linguistics in Uzbek Linguistics Research // European Journal of Innovation in Nonformal Education. – 2025. – Vol. 5, No. 4. – P. 1–5.
7. Tillaboyeva N. Gender-based comparative analysis of respect in linguistic expression: a study of Uzbek, Japanese, English and German // Academics Globe: Inderscience Research. – 2025. – Vol. 6, No. 4. – P. 42–47.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934